

Papp István

A MAGYAR KÖZÖSSÉG ÁBRÁZOLÁSA ZÁVADA PÁL *IDEGEN TESTÜNK* CÍMŰ REGÉNYÉBEN

Závada Pálnak a 20. századi magyar történelmet feltérképező regényei sorában az *Idegen testünk*¹ szinte kiapadhatatlan kincsbányát jelent nem csupán az olvasók, az irodalomtörténészek, hanem a történészek számára is. Ennek okát a regényről napvilágot látott recenziók egyikében rendkívül pontosan fogalmazták meg: „A szerző nem történész és műve vállaltan nem szaktörténeti munka. Mindezek mellett a kimeríthetetlen képzeleterejű Závada gigantikus, akár több regényre is elegendő tényanyagot sűrített a közel négyszáz oldal terjedelmű művébe.”² A továbbiakban arra teszek kísérletet, hogy a regény egyik – ha nem a – legfontosabb elemét, a Magyar Testvéri Közösség vagy röviden a Magyar Közösség ábrázolását vegyem górcső alá.

Természetesen adódhat a kérdés: lehet-e egy szépirodalmi alkotást szaktörténeti mércével mérni, számonkérheti-e a historikus ugyanazt a szigorú filológiai pontosságot, a forrásokhoz való hűséget, amely a tudomány művelőjétől joggal elvárható? Bár magától értetődően tiszteletben tartom az írói alkotás, a történetmesélés szabadságát, két okból is fontosnak és indokoltnak érzem a szaktörténeti megközelítést. Először is a kötet fülszövegében azt olvashatjuk: „[Závada Pál] hőseinek sorsán keresztül próbálja megérteni, mit okoznak a szellem, a test és a lélek mélyén a XX. századi életbe vágó élmények és traumák. [...] Az *Idegen testünk* talán a legmeggrázóbb Závada-regény. Közelről érint, provokál.” Vagyis a szerző nyilvánvalóan vitát, szembenézést, reflexiót vár az általa bemutatott történelmi jelenségekkel kapcsolatban. Ebből adódóan nagyon lényeges, hogy mennyire pontosan és alaposan tudta feltenni a kérdéseit. Másodszor pedig több elemzésben is felbukkan az a fajta vélekedés, hogy a regény esetleges esztétikai hibái ellenére szemléletében, a történelmi ábrázolásában hibátlan alkotás.³ Az előbb már idézett recenzió szerzői az alábbi módon fogalmazzák meg ezen vélekedésüket: „Závada Pál a tudós alaposságával dolgozta fel a művében megidézett kor politika- és eszmetörténetét.”⁴ Ezen előfeltevést osztva jogosnak érzem, hogy megvizsgáljam e feldolgozás alaposságát és hitelességét.

¹ ZÁVADA Pál: *Idegen testünk*, Magvető, Budapest, 2008.

² MÁK Szilvia – DINNYEI Béla: *Janka estélye. A történelem Závada Pál Idegen testünk című regényében*, *Múltunk* 2008/4., 311. A két szerző kitér a regényről megjelent legfontosabb kritikákra, így ezekre külön nem kívánok utalni. Együttal az eddigi legalaposabb és legszínvonalasabb feldolgozását nyújtották a műben felbukkanó történelmi eseményeknek, szereplőknek és jelenségeknek.

³ Ennek a véleményének adott hangot többek között KÁROLYI Csaba: „A legtisztességesebb szerzői viszony – melynek megléte számomra itt nem kérdés – sem mentség arra, ha valamit nem jól old meg esztétikai értelemben a regény, ami többek között azért keletkezett, hogy egyébként ezt a nagyon derék, a társadalmi-történelmi traumák tisztázására irányuló szándékát is magára vegye.” *Idegen és mégse*, *Élet és Irodalom* 2008. június 6., 27.

⁴ MÁK–DINNYEI: *I. m.*, 305.

Az *Idegen testünkben* ábrázolt történeti és fiktív szereplők legnagyobb része között a Magyar Közösség jelenti az összekötő kapcsot, bár ezzel korántsem merültek ki a tudományos analízis lehetőségei. A Magyar Közösség történetének bemutatása rendkívül komoly és számos buktatóval járó vállalkozás. Először is azért, mert a közösség története mindmáig feltáratlan, megírásra vár. Bármilyen furcsának is tűnhet, de az eddigi legalaposabb munka, amely kísérletet tett a közösség és a megszüntetését célzó persorozat bemutatására, még 1969-ből származik. Ekkor jelent meg a Hadtörténeti Intézet munkatársának, Kis Andrásnak a könyve,⁵ amelyről joggal feltételezhető, hogy nem csupán a korabeli állambiztonsági szervek jóváhagyásával, hanem esetleg megrendelésére, de mindenképpen szándékaival egyezően készült. Ezt a tényt igazolja, hogy a könyv az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának (ÁBTL) átadott anyagban az állambiztonsági segédkönyvek között szerepel,⁶ vagyis a Belső Reakció Elhárításnak az egykori közösségi tagokkal foglalkozó tisztjei számára oktatási és tájékoztató célra szolgált. Másrészt a Magyar Közösségről létrehozott O-, vagyis objektum-dossziében található egy 1970-ből származó jelentés, amely azt összegezte, hogy milyen visszhangot váltott ki a könyv a még élő közösségi tagok körében.⁷ Kis munkája ennek ellenére mégis érdemes arra, hogy kézbe vegyük, hiszen olyan források birtokában írta meg, melyek jelenleg nem állnak a kutatók rendelkezésére. Így például munkájában forrás megjelölése nélkül azt állítja, hogy 1947-ben 2450 személyi kartont találtak a Magyar Közösség irattárában.⁸ Bár teljesen logikus lenne, de ez a nyilvántartási rendszer nincs a közösségi perek vizsgálati anyagait őrző ÁBTL birtokában.

A rendszerváltást követően, 1998-ban látott napvilágot az 1947-es eseményekben érintett két egykori kisgazda politikus, Cserenyey Géza és Csicsery-Rónay István összeállításában egy vaskos kötet.⁹ Ebben egy valamivel több mint 50 oldalas bevezető tanulmányt követően számos korabeli dokumentumot tettek közzé. A munkában szerkesztőként közreműködő Palasik Mária néhány évvel később megjelent monográfiájában külön fejezetben foglalkozott a Magyar Közösség-üggyel.¹⁰ Závada Pál elsősorban ezeket a kiadványokat használhatta regénye alapanyagául; a számos, csaknem szó szerinti idézet alapján nem nagy merészség mindezt feltételezni. Ezen munkák azonban közel sem fogták át és dolgozták fel a közösségre vonatkozó, roppant terjedelmes forrásanyagot, s elsősorban az 1947-es perek koncepciók voltak és a Független Kisgazdapárt szétzúzásának a bemutatására koncentráltak – egyébként teljes joggal. Azt viszont, hogy mi volt,

⁵ Kis András: *A Magyar Közösségtől a Földalatti Fővezérségig*, Zrínyi, Budapest, 1969.

⁶ ÁBTL 4.1. A-788.

⁷ Jelentés Kis András könyvének MK-vezetők körében kiváltott visszhangjáról, 1970. I. 30. ÁBTL 3.1.5. O-14820/1., 149–151. Érdekes, hogy bár a kötet a hivatalos politikai felfogásnak megfelelően a Horthy-rendszer visszaállítására törekvő veszélyes összeesküvésként mutatta be az 1946–47-es eseményeket, a még élő közösségi tagok mégis úgy vélték, hogy inkább felhívta a figyelmet a fiatalok körében a lassan a feledés homályába merülő szervezetre.

⁸ Kis: *I. m.*, 23.

⁹ CSICSERY-RÓNAY István – CSERENYÉY Géza: *Koncepciók per a Független Kisgazdapárt szétzúzására 1947, 1956-os Intézet*, Budapest, 1998.

¹⁰ PALASIK Mária: *A jogállamiság megteremtésének kísérlete és kudarcra Magyarországon 1944–1949*, Napvilág, Budapest, 2000, 194–251.

mikor és milyen célból jött létre és hogyan működött a Magyar Közösség, eléggé elnagyoltan tárgyalják. A Csicsery-Rónay–Cserenyey-féle kötetben mindössze öt oldalt szenteltek a kérdésnek,¹¹ s több esetben csupán szóbeli forrásokra, így például Arany Bálintné közléseire hivatkoztak. Ez elég sovány forrásanyagnak tűnik, még akkor is, ha utalnak öt dossziéra, amely jelenleg az ÁBTL-ben található. Ez elég csekély mennyiség annak tekintetében, hogy csupán a levéltár őrizetében lévő vizsgálati dossziék száma 127 darab, s ehhez még nem számítottuk hozzá az ügynöki megfigyelések anyagait tartalmazó operatív dossziékat. Vagyis ezek alapján aligha állítható, hogy a Magyar Közösség 1946 előtti története teljesen feldolgozott lenne. Ezt mindenképpen tekintetbe kell venni az e köteteket felhasználó szerzőknek, így Závada Pálnak is.

A szakirodalom áttekintése után röviden szólnom kell a Magyar Közösség történetére vonatkozó forrásanyagról is. A kutató számára a legnagyobb problémát a korabeli, primer források hiánya jelenti. A közösség 1946-ot megelőző működésére vonatkozóan alig vannak megbízható írott forrásaink.¹² Persze közvetett úton is lehet információkat szerezni, így például a közösség legális fedőszerveként működő Honszeretet Egyesületre vonatkozóan, illetve a korabeli sajtóanyag, többek között a Magyar Élet és a Magyar Út egyes számainak tanulmányozásával. Azonban számos esetben szinte lehetetlen eldönteni, hogy egy szerző véleménye mennyiben tekinthető a Magyar Közösség egésze vagy egy áramlata véleményének, vagy csupán egyéni állásfoglalásnak. Mint utaltam rá, bőségesen állnak rendelkezésre 1945 után keletkezett állambiztonsági források és népbírósi anyagok, de éppen a persorozat koncepció mivolta, a vádlottakkal szembeni súlyos törvénysértések miatt nagy fenntartásokkal kezelendő ez az iratanyag. A várható ítéletektől való félelem elhallgatásra és a vádlott-társakra tett terhelő vallomásra egyaránt ösztönözhetette az egykori közösségi tagokat, így ez a dossziésorozat, amely V-2000 jelzet alatt található az ÁBTL-ben, hemzseg az ellentmondásoktól. Ugyanennyire tekinthető megbízhatónak a közösség köréből beszervezett ügynökök jelentéseit tartalmazó számos munkadosszié. Mindezeket túl azt is érdemes számba venni, hogy 7 perben összesen 229 személyt ítéltek el,¹³ akik szorosabb-lazább szálakkal kötődtek a Magyar Közösséghez, ezen belül ahhoz a csoporthoz, amely Závada Pál regényének is a középpontjában áll. Vagyis rendkívül szövevényes perkomplexummal néz szembe a kutató. Fennmaradt néhány visszaemlékezés is, amely közül leggyakrabban a 12 év börtönre ítélt Arany Bálint és a Katonapolitikai Osztály munkatársaként a kihallgatásokban résztvevő Kornis Pál memoárját szokás idézni.¹⁴

Mindezt azért bocsátottam előre, hogy érzékeltessem: Závada Pál a Magyar Közösségre vonatkozó ismereteit a rendelkezésre álló források elég csekély hányadát feldolgozó munkákból meríthette, és ez óvatosságra inti az olvasót is. Nézzük ezek után, hogyan

¹¹ CSICSERY-RÓNAY–CSERENYÉY: *I. m.*, 34–38.

¹² Jőmagam is szembesültem azzal, hogy milyen nehezen és sok fáradsággal lehet kimutatni például a Magyar Közösség befolyását a Györffy István Kollégium 1944 előtti történetében. Lásd PAPP István: *A Györffy István Kollégium Pártfogó Testülete*, Századok 2007/1., 167–184.

¹³ Lásd PALASIK: *I. m.*, 225.

¹⁴ ARANY Bálint: *A koronatanú (Emlékirat 1945–1990)*, Püski, Budapest, 1990; KORNIS Pál: *Tanúként jelentkezem*, Zrínyi, Budapest, 1988.

sikerült a Magyar Közösség bemutatása, milyen erényeket és hiányosságokat fedezhettünk fel az *Idegen testünkben*. A követendő módszer eléggé kézenfekvő: a Magyar Közösségre vonatkozó szövegrészeket fogom értékelni, a könyvbeli sorrendnek megfelelően.

Először a regény 96. oldalán bukkan fel a Magyar Közösség, és az alábbiakat tudhatjuk meg e csoportosulásról: 1925-ben alapított titkos társaságról van szó, amelyet székelgyökerű értelmiségiek hoztak létre. Kezdetben egy Rákosi Jenő nevű postatiszt vezette, nagyjából 3000 taggal rendelkeztek, fedőszervük a Honszeretet Egyesület volt. A tagok jövedelmük egy részét befizették a közösség céljaira. Az is kiderül, hogy a sejtyszerűen felépülő szervezet élén a tíztagú vezértanács állt. Az apai nagyapáig magyar keresztnévvel rendelkezők kerülhetnek csak be, de nők nem. Sajnos az egyesület hivatásáról mindössze egy mondatot olvashatunk: „Minthogy azonban közösségünk alapvető célja – és erről sem fecseghetünk – épp az, hogy a mieinknek védelmet és támogatást nyújtsunk, ezért erős tilalom alá esik a tagok védettségét bármi módon is veszélyeztetnünk.” Hamarosan azért kiderül, hogy a közösség egyik célja tagjainak a politikai, gazdasági, közigazgatási élet vezető pozícióba való juttatása volt, ez tükröződik Vass Gerzson és Flórián Imre találkozásakor. Závada a Magyar Közösség leírását a Csicsery-Rónay–Cserenyey-féle dokumentumkötet 34–35. oldalairól veszi.

A rendelkezésre álló források azonban számos tekintetben árnyalják a regényben található állításokat. Először is csupán az egyik lehetséges alapítási időpont 1925, vagy még pontosabban a '20-as évek közepe. Kis András munkájában négy lehetséges alapítási időpontot adott meg: 1920-at, általában a '20-as éveket, egy 1930 körüli időpontot és a harmincas évek elejét.¹⁵ Ez a felsorolás bizonyára elkerülte Závada Pál figyelmét. Ennél is tovább árnyalja a képet, ha kezünkbe vesszük a Magyar Közösségről szóló állambiztonsági dossziét. Ennek az ún. „objektum dosszié”-nak a nyitásáról szóló javaslatban az 1925-ös dátum szerepel, az alapítókról nem esik szó.¹⁶ Egy ügynöki jelentésben az található, hogy amikor az illető 1939-ben bekapcsolódott a közösség munkájába, az már hónapok óta létezett, de a fedőszervként szolgáló Honszeretet Egyesület „jóval előbb” megalakult.¹⁷ Egy 1959-es összefoglaló dokumentumban az állítják, hogy a „Magyar Testvéri Közösség az 1920-as ellenforradalom után a Hazaszeretet és a Bartha Miklós Társaság nevű nacionalista egyesületek jobbszárnyából keletkezett nacionalista-soviniszta egyesület.”¹⁸ A „Keleti” fedőnevet viselő ügynök 1968-ban azt írta, hogy a Magyar Közösség az 1930-as évek végén alakult meg, mint titkos szervezet.¹⁹ Az előbb már hivatkozott „Futó” korábbi véleményével szemben úgy emlékezett, hogy a Magyar Közösség a tanácsköztársaság bukása után, az ellenforradalom kezdeti időszakában jött lét-

¹⁵ Kis: *I. m.*, 177 (8. jegyzet).

¹⁶ Javaslat objektum dosszié nyitására, 1957. IV. 26. ÁBTL 3.1.5. O-14821/1., 27.

¹⁷ „Futó” fedőnevű ügynök jelentése a II/2. g. alosztály számára, 1958. XII. 1. ÁBTL 3.1.5. O-14821/1., 43–45.

¹⁸ A BM Szabolcs–Szatmár Megyei Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Osztályának V. alosztálya összefoglaló jelentése az MK tagok tevékenységéről, 1959. V. 15. ÁBTL 3.1.5. O-14821/1., 46–49.

¹⁹ „Keleti” fedőnevű ügynök jelentése a BM III/III–3a. alosztály számára, 1968. I. 25. ÁBTL 3.1.5. O-14821/1., 125–130.

re.²⁰ Az alapítás időpontja körüli kavalkádban végül az állambiztonság a következő módon vágott rendet: „A szervezet létrejöttének előzményei az 1920-as évek elejére nyúlnak vissza, de szervezeti formát csak később, 1930 körül kapott, amikor néhány nacionalista társaság radikális része Magyar Testvéri Közösség néven egyesült.”²¹

Az alapítás időpontjánál is izgalmasabb kérdés a tagság összetétele. Závada három dolgot állít ezzel kapcsolatban: a tagok erdélyi-székely származásúak, értelmiségiek és apai nagyapáig magyar vezetéknevvel rendelkezők voltak.²² Ezt az állítást akkor tudnánk teljes mértékben ellenőrizni, ha rendelkezésünkre állna a Magyar Közösség korabeli tagnévsora. Ez azonban jelenleg nem lelhető fel, van viszont egy, az 1960-as évek elején készített feljegyzés, amely az állambiztonság által akkor a Magyar Közösség tagjaként nyilvántartott személyeket sorolja fel.²³ Ennek a közösségi névsornak az első kötetét felütve az alábbi neveket találjuk: Alföldi Imre 1916-ban, Balmazújvárosban született; Altaí Ottó, eredeti neve Kneider, édesanyja neve Hennitz Marianna; Ambrus Sándor 1899-ben, Dunavecscén született női szabó; id. Antall József, aki 1896-ban, Orosziban látta meg a napvilágot; Babarczy Pál 1909-ben, Budapesten született szerszámkészítő; Baksa István hódmezővásárhelyi kályhafűtő; Balázs Károly, édesanyja Erbeszkorn Julianna; Bajnay László szatmárnémeti geodéta, édesanyja Kirsten Anna; vagy éppen Árvai Mihály, Kispesten született géplakatos. A példák sorát hosszasan lehetne folytatni, mindezeket csupán azért említem, mert a közösség számos erdélyi értelmiségi sarj mellett német származású, nem erdélyi és nem értelmiségi, sőt fizikai munkás tagot is magában foglalt. Ez önmagában még nem cáfolja azt az állítást, hogy a Magyar Közösség származási alapon vett fel tagokat, de mindenképpen magyarázatra szorul, hogy kivel és miért tettek kivételt. Ráadásul olyan sok a kivétel, hogy el kell gondolkoznunk azon, helyes-e a kiinduló állítás, nem kellene-e azt pontosítani.

A szervezeti keretek bizonytalan volta és a tagság heterogenitása mellett igen fontos, sőt a legfontosabb kérdés az, milyen ideológiát vallott magáénak a Magyar Közösség, milyen eszmék jegyében kívánt politizálni. Závada a 179. és 184. oldal között, ha nem is összefüggően, de felvillantja Szabó Dezső politikai gondolkodásának egyes elemeit, Iharos Bálint személyén keresztül. Ez kétséget kizáróan helyes megállapítás, mivel minden bizonnyal Szabó Dezső volt a Magyar Közösség egyik szellemi forrása. Az már per-

²⁰ „Futó” fedőnevű ügynök jelentése a BM III/III –3a. alosztály számára, 1968. IV. 25. ÁBTL 3.1.5. O-14821/1., 139–141.

²¹ Jelentés a BM III/III-3a. alosztály részére a volt Magyar Testvéri Közösség elhárítási vonal felülvizsgálásáról, 1968. XI. 29. ÁBTL 3.1.5. O-14821/1., 164–176.

²² A felmenők nevére vonatkozó kitétel nem egyértelmű. Az író által forrásként használt dokumentumkötetben az áll, hogy „A szervezetnek csakis az lehetett tagja, akinek apja és apai nagyapja eredetileg is magyar nevű volt. Ez gyakorlatilag azt jelentette, hogy a jelöltnek legalább 25%-ig »magyar származásúnak« kellett lennie, de néha még ezt sem követelték meg.” CSICSERY-RÓNAY-CSERENYÉY: *I. m.*, 34. Ezen logika szerint elég volt, ha a négy nagyszülő közül az apai nagyapja magyar nevet viselt, a másik három nem számított. Ebből adódóan viszont számos feltehetően anyai ágon német származású személy vált a Magyar Közösség tagjává.

²³ A Magyar Közösség névsora, I. kötet A-Ö, II. kötet P-Zs, ÁBTL 4.1. A-953 és A-953/1. Emellett érdemes átböngészni a Magyar Közösség objektum-dossziéját is (O-14821/1), amelyben további, az előző névsorban nem szereplő közösségi tagok nevei tűnnek fel.

sze már más kérdés, hogy Szabó melyik korszakából és mit tartott magára nézve érvényesnek a közösség egy-egy tagja: így az antiszemitizmus különféle fokozatai, a németellenesség, a Horthy-rendszer bírálata, a parasztságra alapozott középosztály megújítása különböző arányban keveredtek a közösség tagjainak gondolkodásában. Ezzel eljutottunk ahhoz a problémához, hogy vajon milyen cél vagy eszme kötötte össze az egykori Magyar Közösség tagjait, akik rendkívül különböző életutakat jártak be. A fennmaradt tagnévsorok alapján a népi mozgalom, a Független Kisgazdapárt és a Nemzeti Parasztpárt számos prominens tisztviselője és mezei tagja lépett be a közösségbe. Az ő döntésük elég nyilvánvalónak tűnhet; de mivel magyarázhatjuk az üldözött zsidóság mentésében jelentős szerepet játszó id. Antall József, Bereczky Albert református és Sztrehlo Gábor evangélikus lelképásztor Magyar Közösségben való tagságát? Vajon miért lépett be a Magyar Radikális Pártot vezető Csécsy Imre, Göncz Árpád, Kosáry Domokos, Magyar Bálint²⁴ vagy éppen a vészkorszakot szerencsésen átvészelő Polgár Dénes újságíró? Úgy vélem, hogy döntésük nem magyarázható mással, mint a Magyar Testvéri Közösség heterogenitásával, vagyis azzal, hogy több, egymással párhuzamosan létező irányzat működött a szervezeten belül. Németbarátok és németellenesek, kemény antiszemiták és az üldözötteket mentők, a Horthy-rendszer konzervatív hívei és a népi mozgalom őszinte barátai. Vagyis Závada Pál egyik lehetséges értelmezését adta a Magyar Közösségnek, amely önmagában is megáll, de közel sem adja vissza e szervezet teljes látképét.

Závada e rövid jellemzés után a 159–160. oldalakon tér vissza újból a Magyar Közösség történetére, amikor bemutatja Soos Géza, a regénybeli Cser Ambrus, a református ifjúsági mozgalomban is jelentős szerepet játszó külügyi tisztviselő alakját.²⁵ Egy felvidéki táborozást idéz fel, amikor Cser-Soos felfedi Weiner Ottó előtt, hogy ő egy németellenes függetlenségi mozgalomhoz tartozik. Ez a Szentiványi Domokos által vezetett Magyar Függetlenségi Mozgalmat jelenti, de amely mozgalom a Magyar Közösség számos tagjának aktív részvételével működött. Az a kép, ahogyan Závada táborúzzal köti össze Wiener beavatását, rendkívül találó. Egy 1957-es ügynöki jelentés felidézi Soos Géza alakját, amikor bibliai témájú előadást tartott középiskolások számára: „A gimnázium igazgatója egyik előadás után meg is jegyezte, hogy »Ma talán kevés volt a dogmatikus és annál több a politikai kérdés és azt hiszi, hogy ez így nem helyes.« Az előadó: Dr. Soos Géza szerényen mosolygott és valami olyat válaszolt, hogy a kettő összefügg és a nyolcadikos diákoknak mire az egyetemre kerülnek, már kell egy bizonyos meggyőződéssel rendelkezni.”²⁶

A regényben ekkorra már feltűnik a színén néhány ember, akik a Magyar Közösséggel kapcsolatban állnak. A legfontosabb közülük Flórián Imre, aki Szentiványi Domokossal azonosítható, hiszen a regényben az olvasható, hogy Teleki Pál egyik bizalmasa,

²⁴ A neves színháztörténész és színházigazgató 1936-tól 1938-ig a Magyar Élet című lap felelős szerkesztői tisztét töltötte be. Lásd BORBÁNDI Gyula: *A magyar népi mozgalom*, Püski, New York, 1983, 277.

²⁵ Soosról személyéről legújabbán lásd KISS Réka: *Soos Géza, a kiemelkedő ifjúsági vezető és politikus = Reformátusok Budapesten. Tanulmányok a magyar főváros reformátusságáról*, I., szerk. Kósa László, Argumentum – ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék, Budapest, 2006, 755–764. E tanulmány egyben tartalmazza a Soos közéleti és teológiai működésére vonatkozó irodalmat is.

²⁶ „Harmath” jelentése a Magyar Közösségről, 1957. VI. 24. ÁBTL 3.1.5. O-14821/1., 28–34.

az ún. Kiugrási Iroda tényleges vezetője, az 1947-es per egyik fő vádlottja volt. Az 56. oldalon találkozhatunk először Szent-Lőrinczy Ákossal, akiben Szent-Miklós Istvánt örökítette meg Závada. Szent-Miklósynak később fontos szerep jutott az egész közösség lebuktatásában. Viszonylag hamar szerepet kap a regényben Geiger Márta, akit Mák Szilvia és Dinnyei Béla Dienes Valériával rokonít.²⁷ Bár számos esetben azzal szembe-sülünk, hogy Závada a regény egy-egy karakterét több valóságos személyből gyúrta egybe, így nem lehet egy az egyben történő azonosítást elvégezni, ebben az esetben mégis jobban emlékeztet Geiger Márta alakja egy Bodolay Klára nevű gyors- és gépirónőre, aki 1922-ben született, számos tájékoztató anyagot gépelt Szentiványi Domokos számára, és az 1947-es per után a református egyetemes konventnél dolgozott.²⁸

Aligha túlzás kijelenteni, hogy Závada Pál rokonszenvét Magyar Közösség vezetői alakjai közül leginkább a Cser Ambrus névvel szerepeltetett Soos Géza nyerte el. A tábortüzes jeleneten túl még három alkalommal bukkan fel a regény lapjain. Első ízben akkor, amikor Soos 1943-as svájci útjáról esik szó, amikor Ravasz László Visser't Hofthoz, a nyugat-európai reformátusság és az ökumenikus mozgalom kiemelkedő vezetőjéhez írott levelét vitte (213–217). Závada nagyon pontosan utal a Soos és Ravasz közötti jelentős szemléleti különbségekre. Második alkalommal Soos Géza legkiemelkedőbb tetteről olvashatunk, az Auschwitz-jegyzőkönyv magyarra fordíttatásáról és az üldözöttek mentésében való felhasználásáról (245–248). Az ekkor közvetlen munkatársaként szereplő Weiner Ottóban nem nehéz felfedeznünk Éliás József református lelkipásztor személyét. Ő 1942-től vezette a református egyház Egyetemes Konventjének védnöksége alatt létrejött Jó Pásztor Bizottságot. Závada joggal állította pozitív példaként Cser Ambrus – Soos Géza tevékenységét, részletesen szól a háború utáni sorsáról is (301–313). Úgy vélem, hogy Soos életútját igen hűen térképezte fel Závada, ám egy – kétségkívül jelentős – ellentmondással nem tudott teljes mértékben megbirkózni. A Magyar Közösség regényben megjelenő tagjai, elsősorban Flórián Imre (Szentiványi Domokos) vagy éppen a később kemény és durva antiszemita röplapot szerkesztő Urbán Vince világszemlélete hogyan fért össze Soos Géza zsidómentő tevékenységével? Hiszen Soos maga is hangsúlyozta, hogy a közösség támogatásával végezte ezt a tevékenységét. Ennek az ellentmondásnak a tisztázása további kutatásokat igényel, ha egyáltalán lehetséges erre választ kapnunk a források rendkívül szűkös volta miatt.

A Soos Géza iránti rokonszenvnek nyomát sem találjuk a Flórián–Szentiványi által vezetett ellenállási mozgalommal kapcsolatban. Bár abban kétségkívül igaza van Zavadának, hogy a kiugrási kísérletet nem tudta levezényelni a Szentiványi által vezetett csoport, ennek ellenére leegyszerűsítő és igaztalan is a róluk adott jellemzés: „Hiszen ez a Flórián ezredes meg az ő függetlenségi frontba tömörült derék bajtársai nemes lelkű ködlovagok sajnos, akik lenyűgöző terveket tudnak ugyan szőni, s ha ki nem is bontják, de készenlétben tartják az ellenállás zászlaját, vagyis a gyakorlatban elkeserítően cse-

²⁷ MÁK–DINNYEI: *I. m.*, 304.

²⁸ Lásd CSIGSERY-RÓNAY–CSERENYÉY: *I. m.*, 37; A Magyar Közösség névsora. A Magyar Közösség szervezkedésben az alant felsorolt nők ellen indult eljárás, ÁBTL 4.1. A-953/1., 263.

kély eredményre tudnak csak jutni. Javíthatatlan fantaszták, életüket is fölládozni kész, feddhetetlen jellemek, de hát még a körülöttük nyüzsgő náci spionokat sem veszik észre!” (278–279) Anélkül, hogy Závada találó megállapításainak értékét vitatnám, mégis szeretném felhívni egy fegyveres ellenálló csoportra, amely szorosan kötődött a Magyar Közösséghez. Ez a Mikó Zoltán vezérkari százados által létrehozott Görgey-zászlóalj volt, amely Kiss János altábornagy és társainak november végén történt letartóztatása után folytatta az üldözöttek mentését és később a Börzsöny területén a németek elleni fegyveres harcot is.²⁹ Mikó a Magyar Közösségben belül a katonatiszt közösségi tagok kiképzőcsaládjához tartozott,³⁰ később szovjet hadifogságba esett, és feltehetően a katonai vérengzésről való tudomása miatt 1945-ben kivégezték. Az ő sorsa is elég regényes, és árnyalja a Magyar Közösségről meglévő ismereteinket.

Závada a Magyar Közösség 1945 utáni történetével jóval hosszabban és alaposabban foglalkozik, mint a háború vége előtti eseményekkel. Néhol szinte már-már a szakirodalom parafrázisával van dolgunk, ami erősíti a mű hitelességét, ám a szöveg néhol túlságosan szárazzá és unalmassá válik. Závada csaknem szó szerint, rövid kihagyásokkal ismerttet egy 1946 nyarán megjelent röplapot, melyet a tényeknek megfelelően a Magyar Közösséghez köt. A regényben levélként olvasható röpirat szerzője Urbán Vince újságíró, a címzett pedig a kommunista, de nem mindenben a hivatalos pártálláspontot valló Weiner Jakab. A röplap eredeti szövege megtalálható a Magyar Közösség vizsgálati anyagában, *Őszinte magyar szó a zsidósághoz* címmel.³¹ A szöveg 1946. augusztus 1-jén jutott a politikai rendőrség birtokába, és hamar kiderítették, hogy az eszmei szerzőség a Weissshaus Aladár-féle kommunista csoportosulással szoros kapcsolatban álló Mélik Endréhez köthető. A mára már a feledés homályába merült Weissshaus-féle irányzat a Moszkvához kötődő magyar kommunista párttal szemben önálló, a hazai viszonyokat jól ismerő, szocialista mozgalom szervezését tűzte ki célul.³² Weissshaus ugyan zsidó származású volt, de pártjában akadtak olyanok, akik a moszkvai párttal való szembenállást úgy értelmezték, hogy fel kell lépni a mozgalomban lévő zsidó származású vezetők ellen. A politikai rendőrség is ehhez az – önmagát nemzeti kommunistának nevező – csoporthoz kötötte a röplap szerzőségét. Mindez újabb paradoxon az ellentmondásokban amúgy sem szerénykedő Magyar Közösség történetében.

Szintén a Magyar Közösség-perrendszerének részét képezte a Püskösti László vezérkari ezredes és társai ellen folytatott eljárás, amely a nyugati titkosszolgálatok szerepét volt hivatva bizonyítani. Závada Flamm Johanka háború utáni sorsát Püskösti történetét hűen felhasználva rajzolta meg, ügyesen érzékeltetve, hogyan sétált be a meggondo-

²⁹ Vö. BENKÓ Zoltán: *Mikó Zoltán és a Görgey-zászlóalj = Magyarország 1944. Fejezetek az ellenállás történetéből*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1994, 287–295.

³⁰ Varga László műegyetemi tanár 1947. III. 8-i kihallgatási jegyzőkönyve, ÁBTL 3.1.9. V-2000/21. (A Magyar Közösségről: 93–100.)

³¹ Jelentés az „Őszinte magyar szó a zsidósághoz” című röpcédula tárgyában, 1946. VIII. 6. ÁBTL 3.1.9. (Mélik Endre és a Weissshaus-mozgalom ügye: 67–69.) Közölte UNGVÁRY Krisztián: *Két röpirat – Politikai hangulatok Magyarországon 1945–46-ban*, 2000, 2002. május, 59–67.

³² Lásd GADANECZ Béla – GADANECZ Éva: *A Weissshaus Aladár-féle szocialista népmozgalom története (1927–1945)*, Múltunk 1993/2–3., 68–115; UÖK.: *A weissshausisták tevékenysége és üldöztetése 1945 után*, Múltunk 1995/3., 3–72.

latlan katona az államvédelem által állított csapdába. Ha kezünkbe vesszük a Pütkösti-per vizsgálati anyagát,³³ amely a népbíróági ítéletét is tartalmazza, kiderül, hogy Závada Pál valami ok folytán nem akarta bemutatni a teljes történetét, vagy esetleg nem ismerte ezt a forrást. Pütköstit ugyanis nem csupán a százalmas kémkedési ügy miatt végezték ki, hanem azért is, mert 1945. január 7-én Mosonszentjános határában kivégeztetett két munkaszolgálatost, mivel nem adták át a náluk lévő összes pénzt, hanem két ötvenpengőst ledobtak a hóba. Pütkösti az eljárás során az érvényben lévő statáriális rendelkezésre hivatkozott, ám érvelését a népbíróóság teljes joggal elutasította.

A könyv bőséges terjedelemben foglalkozik a Magyar Közösség háború utáni újjászervezésével (328–345), majd a legfontosabb perrel, amely az egész szervezet élén álló ún. Hetes Bizottság és a katonatisztekkel álló Fővezérség ellen folyt (358–380). Számomra kissé meglepő módon Závada igen szűk terjedelemben hivatkozik a per elsőrendű vádlottjának, Donáth Györgynek az utolsó szó jogán elmondott beszédére (364–366). A forrás alaposabb követése azért lett volna szerencsés, mivel e beszéd hamis legendák alapjává vált, és ennek alapján sokan máig mártírt látnak Donáthban, s ez a Magyar Közösség egészének megítélésére rányomja bélyegét.³⁴ Závada utal rá, hogy az öt órán keresztül elmondott beszédben³⁵ Donáth egyértelműen utalt a Magyar Kommunista Pártra, mint olyan szervezetre, amely a hatalom erőszakos megragadására tör. Az utólag bekövetkezett események teljes mértékben igazolták a szavait. Azonban a per koncepció volt, bár az egyén tragikumát igazolja, Donáth Györgynek mint politikusnak vállalhatatlan és elfogadhatatlan nézeteit nem teszi semmissé. Ezt az ellentmondást, amely meghatározó volt az egész per egészére nézve, Závada Pál nem tudta érzékeltetni. Miben is áll ennek az ellenmondásnak a lényege?

Donáth György – mint a Magyar Élet Pártjának politikusa, 1939-től országgyűlési képviselője, 1943-tól alelnöke – kiválóan alkalmasnak bizonyult annak bizonyítására, hogy a Magyar Közösség egy retrográd, a Horthy-rendszer visszaállítására törekvő, a faji gondolatot vállaló, antiszemita szervezet. Mint eddig láttunk, ezek a sommás állítások nem állják meg a helyüket, csupán a közösség egyik áramlatát jellemezték. Azonban Donáthot teljes egészében. Szemléletének érzékeltetésére álljon itt néhány példa. 1941-ben, a harmadik zsidótörvény vitájakor, bár nem szólt hozzá, de amikor a zsidóság fogalmának meghatározásáról folyt a szó, így kiáltott be Bródy Ernő képviselő társára utalva: „Rá kell nézni Bródyra, nem kell tudomány.”³⁶ Ezen alpári stílusú megszólalásnál is árulkodóbb, hogy 1939. november 30-i beszédében az alábbi módon értékelte Teleki szereplését a második zsidókérdéssel kapcsolatban: „Hiszen maga a miniszterelnök úr is kijelentette, hogy ő hajlandó lett volna esetleg, ha tisztán rajta múltott vol-

³³ A Budapesti Népbíróóság elsőfokú ítélete Pütkösti László ügyében, NB. XVII/1322/1947. ÁBTL 3.1.9. V-2000/68. (Pütkösti Lászlóról: 28–43.)

³⁴ Erre lásd példaként TÖRÖK Bálint: *Az akasztófa magasából. 100 éve született Donáth György*, Magyar Szemle 2004/9–10., 74–87; CSURKA Dóra: *Dr. Donáth György – Az utolsó szó jogán*, Valóság 2004/6., 50–55.

³⁵ Ennek szövegét lásd HUSZÁR Tibor: *Bibó estéje. Levelek, dokumentumok a népi mozgalomról és a Magyar Közösség peréről*, Corvina, Budapest, 2008, 50–162.

³⁶ Idézi GYURGYÁK János: *A zsidókérdés Magyarországon*, Osiris, Budapest, 2001, 157.

na, a zsidókérdésben még erőteljesebb intézkedéseket is megtenni. Akkor nyugodtan megállapíthatjuk, hogy mi a magunk részéről, ha akkor itt ültünk volna a képviselőházban, többé-kevésbé szintén hajlandók lettünk volna radikálisabb törvényhozási rendelkezést is magunkévá tenni ezen a téren.”³⁷

Ezen parlamenti naplókából származó, és még számos hasonló kitételrel bővíthető kijelentések mellett figyelemre méltó, hogy Donáth még per idejére, vagyis 1947-re sem jött tisztába azzal, hogy mennyire elfogadhatatlan nézeteket vall. Most nem is csupán a közjogi érvelésére gondolok, hanem arra, hogy a fajvédelem vádjával szemben az alábbi módon védekezett: „Vannak dolgok, amelyek annyira nyilvánvalók, hogy nem lehet róluk vitatkozni. Például, hogy a teremtésben fajok vannak, ez olyan tény, amelyről vitatkozni – ismétlem – nem lehet. Méltóztassék egymás mellé állítani egy svéd embert, egy négert és egy japánt, és akkor meg méltóztatik látni, hogy vannak-e fajok, vagy nincsenek.” Majd később: „A fajkutatás, a fajbiológia, az antropológia stb. ma már olyan tudományos magaslattal ért el, éppen ezeknek a kérdéseknek kutatása terén, hogy ezek a tudományok úgyszólván minden vitát kizárnak és ezek is bizonyos kategóriákat állítottak fel az európai fajok között.”³⁸

Miért volt fontos Donáth György politikai nézeteivel külön foglalkozni? Ezt a nálam sokkal avatottabb kortárs, Bibó István az alábbi módon fogalmazta meg: „Ez nem jelenti azt, hogy akár azt a módot, ahogyan ennek az ügynek a sovány tényállását fasiszta özszeesküvéssé dagasztották, akár azt a bánásmódot, melyben a vádlottak a vizsgálat és a per során részesültek, akár azokat az ítéleteket, amelyeket ellenük hoztak és felettük végrehajtottak, a legkisebb mértékben is helyeselném. De Donáth Györgynek ez az utolsó szó jogán elmondott állásfoglalása rendkívüli mértékben közrejátszott abban, hogy a per bíráinak a jó lelkiismeretnek azt a tudatát adja, hogy itt egy súlyosan, és nem csak az ő rendszerük, de az egész magyar nemzet számára veszélyes retrográd állásfoglalású emberrel és csoporttal állanak szemben.”³⁹

Továbbgondolva Bibó véleményét sajnós azt kell mondanunk, hogy Závada éppen arra a finom megkülönböztetésre nem volt képes, amit az előbb olvashattunk. Bár érzékelte a Magyar Közösség egészének szövevényes és kusza történetét, de az eseményeket nem túlságosan ismerő olvasóban az a benyomás maradhat meg, hogy egy olyan csoportot ítélték el 1947-ben, amely nagyjából-egészében megérdemelte a rá mért csapást. Bibó bár sokkal kevesebb forrást ismerhetett, mint Závada, mégis joggal érzett rá arra, hogy a Donáth-perben helytelen, elfogadhatatlan politikai nézeteket használtak ki egy ugyanolyan helytelen és elfogadhatatlan politikai tett véghezvitelére. A per veszélyessége éppen abban állt, hogy egy, a parlamentáris demokrácia viszonyai között feltehetően marginális ellenzéki szerepre kárhoztatott csoport felhasználásával a diktatórikus hatalomra törő Magyar Kommunista Párt legnagyobb legális politikai ellenfelét, a Független Kisgazdapártot verte szét. Ez sajnós csak nagyon szőrmentén jelenik meg a regény-

³⁷ A felszólalás szövegét közli HUSZÁR: *I. m.*, 178–179.

³⁸ Mindkét idézet helye *Uo.*, 61.

³⁹ Bibó István levele Arany Bálinthoz a Magyar Közösség ügyéről, 1978 = *Bibó István (1911–1979). Életút dokumentumokban*, szerk. Huszár Tibor, 1956-os Intézet – Osiris – Századvég, Budapest, 1995, 693.

ben, s a legnagyobb jóakarat mellett is azt kell mondanom, hogy Závada komolyan hibázott, amikor ezt a tényt nem vette figyelembe.

Mindezen méltató és kritikus megjegyzések után Lackó Miklós egy tanulmányának segítségével szeretném megvilágítani, hogy miben látom Závada Pál *Idegen testünk* című regényének erényeit és gyengeségeit. Lackó Illyés Gyula történelemszemléletét elemezve jutott arra a megállapításra, hogy írásaihoz nem lehet történetírói igénnyel közeledni. Ugyanis „Az ő történelmi írásai mindig hitelesek, amikor a paraszti élet múltjáról szólnak, vagy a nép történelmi tudatvilágát mutatják be, ahogyan az a különböző – élettapasztalatokból leszűrt, iskolában tanult, irodalmi, meseszerű – motívumokból összeszövődött; de tárgyszerűen gyakran pontatlanok vagy vitathatók, ha a nemzeti történelem konkrét eseményeit vagy áramlatait ábrázolják. Felfogásának próbaköve nem is itt van, hanem a népről és a nemzetről alkotott eszméiben. A történelmi leírás csak ezeknek az eszméknek a közvetlen támasztékául, mintegy szellemi segítőül szolgál.”⁴⁰ Ez a hasonlat, ha a paraszti életet és a nép tudatvilága kifejezéseket Závada kedves témáival helyettesítjük, teljes mértékben tükrözi az *Idegen testünk* értékét a történettudomány nézőpontjából szemlélve.

Borostyánkő út

⁴⁰ LACKÓ Miklós: *A megrendítő rögeszme. Illyés Gyula két háború közötti tanulmányai* = Uő.: *Sziget és külvilág. Válogatott tanulmányok*, MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 1996, 96.